

Beata Pawletko, *Blokada Leningradu i jej reprezentacje w świetle innych doświadczeń granicznych*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2016, 332 s.

Wśród prac naukowych, które ukazały się w ostatnich latach na polskim rynku wydawniczym, na szczególną uwagę zasługuje monografia *Blokada Leningradu i jej reprezentacje w świetle innych doświadczeń granicznych* autorstwa Beaty Pawletko. Książka ta doskonale wpisuje się w krąg badań prowadzonych przez Autorkę, która tematyce blokady poświęciła wiele artykułów naukowych. Dociekając istoty doświadczenia granicznego oraz mechanizmów zachowań ludzi w sytuacji ekstremalnej, Badaczka poddawała analizie takie aspekty, jak cielesność, płciowość oraz patologiczna starość człowieka obłożonego, jego osamotnienie i próby zapisu traumatycznego doświadczenia, a także stereotypy i mity towarzyszące sytuacji granicznej¹.

¹ Zob. B. Pawletko, *Ciałoblokada: literackie świadectwa kobiet z obłożonego Leningradu*, [w:] *Między tradycją a nowoczesnością. Tożsamość kobiety w przestrzeni domu, w historii, kulturze i na drogach emancypacji*, red. W. Laszczak, D. Ambroziak, B. Pudełko, K. Wysoczańska-Pająk, Opole 2014, s. 333–342; B. Pawletko, *Starość i przemijanie – doświadczenie blokady*, [w:] *25 lat polskiej rusycystyki w okresie transformacji. Idee / problemy / tematy*, red. P. Fast, Katowice 2015, s. 61–77; B. Pawletko, *Cicho sza. O (nie)ludzkim obliczu blokady Leningradu*, „Zoophilologica” 2015, nr 1, s. 295–306; B. Pawletko, „Ci, których dotknęło nieszczęście, są zawsze samotni”.

Blokada Leningradu jest od pewnego czasu przedmiotem intensywnych i wielostronnych badań, prowadzonych nie tylko w Rosji, ale także poza jej granicami. Przy czym tematykę tę eksplorują nie tylko literaturoznawcy, ale także antropolodzy, socjologowie, medioznawcy i in. Powstają studia i rozprawy na temat poszczególnych twórców i ich tekstów (m.in. Olgi Bergholc, Lidii Ginzburg, Borisa I. Iwanowa) lub dotyczące wybranych problemów związanych z blokadą, mało jest natomiast prac o charakterze syntetycznym². Toteż warto odnotować podjęcie badań na temat tego zagadnienia przez polską rusycystkę.

Oblężenie północnej stolicy Rosji ujmowane jest w recenzowanej monografii jako „doświadczenie graniczne”, osadzone w kontekście takich wstrząsających wydarzeń i zjawisk XX wieku, jak wojna domowa w Rosji, Gułag, Wielki Głód, Holocaust, obozy koncentracyjne, powstanie warszawskie oraz traumatycznych doświadczeń Żydów getta warszawskiego, mieszkańców polskiej stolicy podczas powstania, więźniów łagrów i łagrów. Przy czym, jak przekonuje Autorka, chodzi jej o uwypuklenie doniosłego znaczenia blokady „w podejmowanych wciąż próbach odpowiedzi na pytanie o istotę sytuacji granicznych” (s. 7).

Starannie przygotowana pod względem merytorycznym i formalnym praca składa się z *Wprowadzenia* oraz trzech zasadniczych części. Dodatkowym walorem jest opatrzenie jej *Notą biograficzną* zawierającą informacje na temat oblężonych oraz ratowników, a także ułatwiającym lekturę *Wykazem skrótów*.

We *Wprowadzeniu* Autorka prezentuje stawiane przed sobą cele, wybory metodologiczne oraz inspiracje teoretyczne, które wykorzystuje w rozdziałach o charakterze analitycznym. Graniczne doświadczenie blokady Pawletko konfrontuje z najnowszymi tendencjami badawczymi,

O samotności człowieka oblężonego, [w:] *Samotność – aspekty, konteksty, wymiary*, t. 1, red. K. Arciszewska, L. Kalita, U. Patocka-Sigłowy, Gdańsk 2016, s. 141–151; B. Pawletko, *Oczami świadków. O tekstowych reprezentacjach blokady Leningradu*, [w:] *Rosja w zbliżeniach. Szkice o literaturze rosyjskiej*, red. J. Tymieniecka-Suchanek, A. Polak, M. Karwacka, Katowice 2016, s. 137–157. Nie jest to, oczywiście, jedyny krąg zainteresowań Beaty Pawletko – autorki monografii *Josif Brodski i Tomas Venclova wobec emigracji* (Katowice 2005) oraz artykułów naukowych poświęconych problematyce miejskiej i etycznej w twórczości współczesnych pisarzy rosyjskich czy też dynamice przemian gatunkowych w obrębie współczesnej literatury.

² Przypomnieć tu należy monografie i opracowania Siergieja Jarowa, Władimira Piankiewicza, Nikity Łomagina, Nikołaja Komarowa, Briana Moynahana i in.

odwołując się podczas analizy do kategorii cielesności, postpamięci oraz heterochronii. Starając się pokazać złożoność i unikatowość doświadczenia mieszkańców oblężonego Leningradu, a zarazem analogie między tym a innymi doświadczeniami granicznymi, Badaczka posługuje się kategorią traumy, wpisując się w tzw. *trauma studies*. Ważne miejsce wśród inspiracji teoretycznych w monografii zajęły prace Jacka Leociaka³, Ewy Domańskiej, Poliny Barskowej, Iriny Sandomirskiej, Siergieja Jarowa oraz Aleksandra Etkinda, o czym świadczy obszerna liczba odwołań do nich.

Beata Pawletko w swej monografii ujmuje oblężenie nie tylko z perspektywy literaturoznawczej, ale także antropologicznej, psychologicznej oraz etycznej, zaś w centrum jej refleksji obok dokumentów osobistych oraz świadectw literackich znalazły się także wizualne reprezentacje blokady (fotografie, szkice, rysunki, hybrydy słowno-obrazowe). Oczywiście wielość i różnorodność reprezentacji skłoniła Autorkę do dokonania ich wyboru, z którym, niekiedy, można by polemizować. Badaczka ukazuje oblężenie jako przestrzeń ścierania się różnych porządków, wartości i znaczeń, które są możliwe do odczytania przez innych dzięki świadectwom literackim i wizualnym.

W klarownie skomponowanej części pierwszej, zatytułowanej *Oblicza blokady*, refleksja Badaczki koncentruje się wokół przemian w prezentowaniu historii w Rosji, zwłaszcza zaś zmieniającej się narracji dotyczącej oblężenia Leningradu. Autorka podejmuje tu ważny i ciągle aktualny problem manipulacji przeszłością w imię doraźnych celów – takich jak interpretacja wydarzeń zgodnie z obowiązującą ideologią i zapotrzebowaniem politycznym – i prezentuje mechanizmy fałszowania przekazu historycznego. Jak przypomina, w oficjalnym dyskursie, uwypuklającym heroizm obrony miasta, oblężenie Leningradu było przez dziesięciolecia traktowane jako element kultu Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Odnotowując przełomowe momenty w postrzeganiu blokady w ZSRR i poza jego granicami, Pawletko wyróżnia publikację *Księgi blokady* (1977, 1982) Alesia Adamowicza i Daniila Granina, tzw. opowieść głosów, którą poddaje analizie. Badaczka uwypukla prymarność tego osobistego przekazu o oblężeniu, który utorował drogę innym – literackim i dokumentalnym – świadectwom. Dość dużo uwagi Beata Pawletko poświęca w tym rozdziale

³ Chodzi zwłaszcza o książkę *Doświadczenia graniczne. Studia o dwudziestowiecznych formach reprezentacji*, Warszawa 2009.

opracowaniom Siergieja Jarowa dotyczącym codzienności i etyki oblężonego miasta⁴, jak również takim reprezentacjom blokady jak fotografia, sztuka agitacyjna, audycje radiowe czy wystawy muzealne.

Uwaga Autorki w interesującej poznawczo części drugiej, zatytułowanej *Obszary blokady*, skupia się na dwóch głównych tematach: człowieka oraz jego ciała przedstawianego w kontekście choroby i śmierci, a także miasta ujmowanego jako systematycznie wyniszczany organizm. Charakteryzując miasto, które z biegiem czasu staje się miastem kobiet, Badaczka wykorzystuje kategorie pejzażu dźwiękowego, ciszy i milczenia z prac Ewy Komisaruk oraz heterotopii ze studiów Michela Foucaulta i Marca Augego. Blokada i jej skutek – masowy głód – są tu pokazane jako czas próby, sprawdzania w ludziach granic ich wytrzymałości i człowieczeństwa. Szczególnie ciekawe są spostrzeżenia dotyczące psychofizycznych skutków choroby głodowej oraz kanibalizmu, uwagi dotyczące konfrontacji człowieka z ciałem – chorym, udręczonym, zdeformowanym, przedwcześnie postarzałym, martwym, ulegającym patologicznym przemianom – jak również te na temat „oblężonej płci” i postrzegania własnego ciała przez kobiety. „Blokada – jak zaznacza Pawletko – znosi właściwie podziały między płciami” (s. 117).

Dobrze umotywowane jest wykorzystanie przez Autorkę figur mużniana oraz dochodiagi podczas analizy figury dystrofika – w relacjach i zapiskach oblężonych był to najbardziej negatywny symbol choroby głodowej, „symbol degradacji, upadku ducha, źródła wstrętu i pogardy” (s. 141). Beata Pawletko analizuje zachowania ludzkie w sytuacji granicznej oraz wyróżnia jej mechanizmy, zwłaszcza zmianę proporcji i naruszenie bądź odwrócenie naturalnego porządku rzeczy przejawiające się m.in. w strywalizowaniu aktu śmierci, deprecjacji obrzędów pogrzebowych, manipulowaniu ciałem zmarłego; pokazuje moralne zdziczenie człowieka, zredukowanego do wymiaru biologicznego. Egzemplifikacją też wysuwanych przez Badaczkę są wstrząsające świadectwa oblężonych – Olgi Bergholc, Lidii Ginzburg, Olgi Frejdenberg, Dmitrija Lichaczowa, Tatiany Glebowej, Georgija Kniaziewa – których opisy ilustrują chorobę, umieranie i chęć przetrwania za wszelką cenę.

⁴ Zob. S. Ārov, *Povsednevnaâ žizn' blokadnogo Leningrada*, Moskva 2013; *Blokadnaâ ètika. Predstavleniâ o morali v Leningrade v 1941–1942 gg.*, Moskva 2013.

Część trzecia, ostatnia, zatytułowana *Odsłony blokady*, rozpoczyna się od refleksji na temat czasu w oblężonym Leningradzie oraz analizy różnych form eskapizmu: dającej wytchnienie oraz odbudowującej tożsamość lektury, wierzeń religijnych, życia kulturalnego oraz aktywności twórczej jako czynności pozwalającej zachować równowagę, poczucie stabilizacji i spokój. Autorka poddaje tutaj analizie wybrane dzienniki czasu blokady, ich formę oraz „ja” diarystyczne, bada motywację do prowadzenia zapisków, a także ich funkcje, wśród których wyróżnia funkcję terapeutyczną – osvajanie przerażającego doświadczenia. Charakteryzując prace Jeleny Martiły, zwraca się ku pozawerbalnym sposobom wyrażania traumy. Przypomina również diarystów łączących obraz i słowo – Jakowa Rubanczika oraz Tatianę Glebową – a także świadectwa Olgi Frejdenberg i Lidii Ginzburg, wysnuwając wniosek, że w okresie powojennym trauma blokady współistniała z traumą wymuszonego przez (auto)cenzurę milczenia, a co za tym idzie z traumą nieobecności i straty.

W końcowych rozdziałach monografii Pawletko bada zróżnicowane świadectwa z oblężonego miasta, jak również odniesienia do blokady w literaturze i sztuce współczesnej, oscylując wokół kategorii pamięci i postpamięci Marianne Hirsch⁵. Wśród analizowanych tutaj autorów znaleźli się m.in. Natalia Krandijewska-Tołstoj, Tatiana i Natalia Tołstoj, Jelena Czyżowa, Michaił Kononow, Polina Barskowa, Siergiej Łożnica.

Niedosyt u czytelnika, zwłaszcza u badacza, może wywoływać brak typowego zakończenia, prezentującego zwięzły opis uzyskanych wyników i wskazującego na napotkane trudności czy też potencjalnie ciekawe tematy do dalszych badań. Jego funkcje, co prawda, częściowo spełnia ostatni podrozdział książki, zatytułowany *Echa blokady we współczesnej literaturze i sztuce rosyjskiej*, jednak brak jest w nim merytorycznych wniosków odnoszących się do całej monografii. Szkoda także, iż w pracy omawiającej różnorodne formy wizualne nie zamieszczono (zapewne z powodu ograniczeń prawa autorskiego) choćby kilku fotografii lub rysunków dokumentujących tragiczne oblicze blokady, co, niewątpliwie, podniosłoby walory monografii. Próba kompromisu, podjęta przez Autorkę, jest odsyłanie czytelnika do odpowiednich stron internetowych, których adresy przywoływane są w pracy.

⁵ Zob. M. Hirsch, *Żałoba i postpamięć*, tłum. K. Bojarska, [w:] *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki*, red. E. Domańska, Poznań 2010.

Książka, w której zaproponowano komparatystyczne ujęcie tematu oblężenia, wpisuje się w nowatorskie trendy badań rusycystycznych w Polsce. Jej oryginalność polega na wprowadzeniu do dyskursu naukowego o blokadzie, który dotąd obejmował przede wszystkim literaturę dokumentu osobistego, rozważań na temat różnorodnych środków wizualnych oraz audycji radiowych. Będąc pierwszą próbą oglądu oblężenia uwzględniającą także inne doświadczenia graniczne, otwiera nowe, interesujące perspektywy badawcze. Owo prekursorstwo wiąże się jednak z pewnymi mankamentami pracy. Niektóre wynikają z przyczyn niezależnych od Autorki, jak choćby z niemożności dotarcia do wszystkich materiałów o blokadzie i przebadania bardzo rozległego ich zasobu. Ponadto część zawartych w monografii analiz innych niż blokada doświadczeń krańcowych wydaje się dość pobieżna, czasem wtórna bądź nazbyt aprobatywna wobec zapożyczonych ujęć.

Tym niemniej *Blokada Leningradu...* to książka wartościowa i potrzebna, o dużych walorach poznawczych. Oparta na szerokim materiale badawczym pozycja dostarcza rzetelnej wiedzy na temat oblężenia, w znacznej mierze wypełniając lukę (istniejącą obecnie w literaturoznawczym dyskursie naukowym) dotyczącą wpisania blokady w kontekst najważniejszych doświadczeń granicznych XX wieku i ich reprezentacji. Monografia dobrze dokumentuje także zainteresowania naukowe Beaty Pawletko, eksplorującej różne obszary dyskursu humanistycznego, świadcząc o szerokiej wiedzy Autorki.

Iwona Krycka-Michnowska

ORCID: 0000-0001-7293-1240